

Feminizam u romanu Kamen na cesti Marije Jurić Zagorke

Badurina, Mateja

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:103018>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Mateja Badurina

**Feminizam u romanu *Kamen na cesti*
Marije Jurić Zagorke**

(ZAVRŠNI RAD)

Rijeka, 2021.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Mateja Badurina

Matični broj: 0009079530

Feminizam u romanu *Kamen na cesti*
Marije Jurić Zagorke

ZAVRŠNI RAD

Preddiplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentor: doc. dr. sc. Mario Kolar

Rijeka, 1. rujna 2021.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam završni rad naslova *Feminizam u romanu Kamen na cesti Marije Jurić Zagorke* izradila samostalno pod mentorstvom doc. dr. sc. Marija Kolar.

U radu sam primijenila metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristila literaturu koja je navedena na kraju završnoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući navela u diplomskom radu na uobičajen način citirala sam i povezala s korištenim bibliografskim jedinicama.

Studentica

Mateja Badurina

Potpis

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Književno-povijesni kontekst stvaralaštva Marije Jurić Zagorke	2
3. Roman kao svojevrsna autobiografija.....	5
4. O feminizmu.....	8
4. 1. Feminizam i društvo	8
4. 2. Feminizam i književnost	9
6. Patrijarhalni sustav kao ograničenje slobode žene.....	12
6. 1. Patologija ljubomore.....	12
6. 2. Patologija škrtosti – brak kao zatvor.....	14
6. 3. Patologija muške prevlasti – samostalni život u gradu.....	15
7. „Ženska haljina zakopana je u vrtu“	18
8. Zaključak.....	20
9. Literatura.....	21
10. Sažetak i ključne riječi.....	23
11. Naslov i ključne riječi na engleskom jeziku.....	23

1. Uvod

U ovome završnom radu bavit ćemo se feminizmom u romanu *Kamen na cesti* (1938.) Marije Jurić Zagorke, ali i životom te autorice za koju se smatra da je bila jedna od prvih hrvatskih feministica. Kroz lik glavne junakinje romana, Mirjane Grgić, otkriva se život žene koja je ambiciozna i koja želi stvarati. Prepoznaju se ustaljeni zakoni patrijarhalnog sustava koji ograničavaju slobodu i samostalnost žena, a uz to predstavljena je i politička situacija i uređenost unutar tadašnje Hrvatske, na koju se također vrši opresija. U Mirjani se budi žudnja za dvjema slobodama: slobodom žene i slobodom domovine. Najprije će biti riječi o društveno-povijesnom kontekstu autoričina stvaralaštva, a potom će se razmotriti autobiografski elementi u romanu, odnosno istražiti poveznice između Zagorkina života i glavne junakinje. Slijedi poglavlje o feminizmu i njegovim refleksijama u književnosti i u odabranome romanu. Nakon toga bit će riječi o problematici patrijarhalnoga sustava i njegova očitovanja u romanu kroz tri aspekta, koja je kao glavne tlačitelje slobode, dostojanstva i individualiteta protagonistkinje Zagorkina *Kamena na cesti* izdvojio Stanko Lasić (1986: 19): patologija ljubomore, patologija škrtosti i patologija muške prevlasti. Naglasak se stavlja na potlačen položaj žene kroz različite sfere društva. Zbog potlačenosti žene i teškog probitka u društvu dolazi do preodijevanja žena u muškarce pa ćemo se baviti i pitanjem transvetizma te pitanjem odnosa spola i roda. Na kraju stoji zaključak koji će obuhvatiti sve prethodno navedeno i dati završne teze o feminizmu u Zagorkinu romanu *Kamen na cesti*.

2. Književno-povijesni kontekst stvaralaštva Marije Jurić Zagorke

Roman *Kamen na cesti* objavljen je 1938. godine, a u svrhu teme završnoga rada potrebno je razmotriti razvitak hrvatskog romana i konvencije kojima se koristila Zagorka te način na koji je djelovala.

Marija Jurić Zagorka (1873. – 1957.) počela je objavljivati u razdoblju moderne kada popularni roman doživljava svoj uspon. Riječ je o razdoblju u kojem pojedini autori „nastavljaju Šenoinu nacionalno-romantičnu orijentaciju s karakterističnim ideologemima s osnovnim ciljem rodoljubnog, moralnog i odgojnog djelovanja na publiku“ (Nemec 1998: 66). Cilj je postići komunikaciju sa širom čitateljskom publikom, jednom riječju s narodom. U romanima „osnovna pažnja usmjerena je na akciju, na stvaranje burnih zapleta, na stalne borbe sa ‚silama zla‘. Ideja je pojednostavljena i svodi se na potvrđivanje vrijednosti koje ulaze u kodeks građanskog morala“ (Nemec 1998: 67). Interes za popularnim romanom potpomognut je razvojem tiskarstva. Tiskaju se brojni primjerci književnih časopisa i dnevnih novina koji objavljuju romane u nastavcima, a tiskaju se i romani u sveščićima (Nemec 1998: 68). Kao i ostali Zagorkini romani i roman *Kamen na cesti* izlazi u nastavcima u *Ženskom listu*, i to od 1932. do 1934. pod naslovom *Na cesti. Roman jedne spisateljice* te 1936. naslova *Na mučilištu* u *Hrvatskom dnevniku*.

Kako je Nemec naveo, Zagorka je ostala do danas jedan najčitanijih hrvatskih pisaca, a njene romane karakterizira društveni i prosvjetiteljski angažman te snažna borba za nacionalnu nezavisnost. Zagorkini romani ističu političko opredjeljenje, budničarske pretenzije te ljubav prema domovini. Kao što je već i poznato, na takav način pisanja, dakle s ciljem da se čitatelji priklone hrvatskoj književnosti, potaknuo ju je sam biskup Josip Juraj Strossmayer. Tako su i nastali poznati romani poput ciklusa *Gričke vještice*, *Kćeri Lotrščaka*, *Plamenih inkvizitora*, *Gordane*, *Jadranke* i brojni drugi. Već je spomenuto da su romani izlazili u nastavcima, što je utjecalo i na način njihova pisanja, poput stvaranja napetosti i prekidanja radnje te naglašene epizodičnosti. Osim toga u prvome su planu ljubavne veze, političke zavrslame i naglasak nacionalnosti. Karakterizacija likova je polarizirana, bez dubljih psiholoških nijansi, a radnja je podvrgnuta zakonima akcije, na sceni je borba između dobra i zla i najčešće sretan završetak (Nemec 1998: 77). Zbog svoje neiscrpne imaginacije „bila je veliki, u nas još nedosegnuti kombinator u stvaranju zapleta“ (Nemec 1998: 79).

Zagorka je za cilj uzela širenje nacionalne svijesti i čitalačke publike u Hrvatskoj. Uz to je važno spomenuti njen protuaustrijski i protunjemački stav, kritiku Khuen-Héderváryjeve

vladavine i pritiska na Hrvatsku i, naravno, njena borba za prava žena (Nemec 1998: 77). *Kamen na cesti* nije „ženski roman u smislu trivijalnog i popularnog, već je ‚ženski‘ u smislu feminističkog romana“ (Grdešić 2008: 639).

Spomenuvši Zagorkin istaknuti politički stav može se objasniti sam politički kontekst te položaj Hrvatske u kojem je smještena radnja samoga romana. Dakle, Hrvatska pripada Austro-Ugarskoj Monarhiji, a za bana je postavljen Mađar Karoly Khuen-Héderváry. Njegova je uloga bila da obuzda hrvatsko državotvorstvo i otpor mađarizaciji.¹ Khuen-Héderváry je imao čvrstu političku poziciju, glasio je kao neograničeni vladalac te je podizao kulturno-prosvjetne ustanove u svrhu svojevršnih spomenika, a istodobno i odvlačenje pozornosti društva od financijsko-ekonomskih problema Hrvatske. Naizgled Hrvatska je bila u procvatu kulture, dok je s druge strane bila pod pritiskom i manipulacijom stranoga vladara (Šicel 2009: 37). Šicel navodi da je Khuen-Héderváry imao „snažan birokratski aparat, koji je kao pauk rasprostro mreže na sve strane“ (Šicel 2009: 37). Prema tome, korupcija je bila na djelu, a svatko tko se opirao stavovima nadležnoga „bio je bešćutno odbačen, izoliran, odstranjen iz javnog života“ (Šicel 2009: 37).

Upravo o tome se i progovara u romanu *Kamen na cesti*, glavna junakinja, otkad je postala svjesna sebe i svojeg stava, odupire se vladajućem režimu. Da se priklonila vladajućima živjela bi u potpunosti drugačiji život, ali boreći se za ono što je njeno istinsko, a to je sloboda vlastite domovine, biva odbačena i na rubu egzistencije. Već kao djevojčica glavna junakinja, ali i sama Zagorka (o tome će nešto kasnije detaljnije biti riječ) suprotstavila se samome Khuen-Héderváryju držeći govor u ime Hrvatske: „Svijetli bane! Sav će vas narod blagoslivljati i ljubiti ako domovini date slobodu. Budite joj kao Strossmayer, kao Ante Starčević“ (Zagorka 2008: 106). Prateći tadašnju političku situaciju daljnjim razvojem radnje romana dolazi se i do događaja spaljivanja mađarske zastave. Šicel taj događaj navodi kao „vrlo indikativan trak svjetla“ (Šicel 2009: 39). Povodom dolaska austrijskog cara i hrvatskog kralja Franje Josipa I. u Zagreb na otvaranje kazališne zgrade, đaćka i studentska omladina spalila je zastavu. Gibanja su potekla iz redova mlade inteligencije. Posljedice su zagwarantirane, protjerivanje studenata sa zagrebačkog Sveučilišta i iz svih drugih škola (Šicel 2009: 39). Taj događaj je bitan i za samu Zagorku jer je njen tadašnji muž od nje zahtijevao da napiše za mađarske novine osudu tog događaja, a ona čini upravo suprotno, piše hvalospjev hrvatskim

¹ *Karoly Khuen-Héderváry*. U: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2011. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31368> (pristupljeno 21. 8. 2021.)

studentima.² Spomenuta situacija upravo je opisana i u *Kamenu na cesti* : „Čitaj! Sav svijet se zgraža nad tim sramotnim barbarstvom. Ona pročita naslov ispisan krupnim slovima ‚Hrvatski đaci spalili mađarsku zastavu‘“ (Zagorka 2008: 442).

Kao što je već spomenuto, Zagorka je bila naklonjena i popularnome romanu u okviru tzv. ljubića. No, roman *Kamen na cesti* ipak se razlikuje od ostatka opusa autorice. Maša Grdešić objasnila je to na ovaj način: „Zagorkina antiromansa suprotstavlja se svim stereotipima idealnog ljubića... razaranje strukture ljubavnog romana, kao i otpor prema uobličenim sudbinama ženskih likova unutar klasičnog realističnog pripovijedanja, čini ovaj roman politički zanimljivim i danas“ (Grdešić 2008: 640).

Još jedna važna stavka za ovo razdoblje jest časopis, odnosno hrvatski politički dnevnik *Obzor*. Pokrenut je šezdesetih godina 19. stoljeća i okupljao je protivnike bečkoga apsolutizma. U vrijeme Khuen-Héderváryjeve vladavine stvarao je svojevrсни otpor, a samim time u njemu kao članica našla se i Zagorka sa svoje dvadeset i dvije godine života.³ Godine 1986. izlazi u *Obzoru* Zagorkin članak „Egy perc“ koji je potpisala pseudonimom Zagorka. U njemu piše o problemu upotrebe isključivo mađarskoga jezika te kako se on ne uklapa na hrvatsko govorno područje. Tadašnji glavni direktor Šime Mazzura protivio se Zagorkinom priključenju redakciji časopisa iako se ona pokazala izvrsnom, posebice u vrijeme otpora banu kada su njeni muški kolege bili zatvarani i ona je preuzela uredništvo.⁴ Stanko Lasić smatra da se Zagorkin paradoks sastoji u tome što je bila „žena koja je prije svega bila književnik...doživljavala je i prikazivala sebe prvenstveno kao političko biće“ (Lasić 1986: 59). Zagorka u bratstvu, jedinstvu hrvatskoga naroda osjeća sigurnost. Njena politička aktivnost i društveni rad pružali su joj prostor da prevladava osamljenost (Lasić 1986: 60-61). Shvaćajući kontekst njena stvaralaštva, povijest i političku situaciju možemo povezati s radnjom romana, a samim time i položaj jedne žene koja je ispred svoga vremena i koja se borila za svoj položaj u tom svijetu muškaraca.

² „Marija Jurić Zagorka: kronologija života i rada“. *Memorijalni stan Marije Jurić Zagorka*. URL: <http://zagorka.net/biografija> (pristupljeno 21. 8. 2021.)

³ *Obzor*. U. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44664> (pristupljeno 2. 9. 2021.)

⁴ Isto.

3. Roman kao svojevrsna autobiografija

Roman *Kamen na cesti* može se iščitati kao svojevrsna Zagorkina autobiografija. Ipak, treba imati na umu da su poneki dijelovi dio fikcije te je teško razlučiti jesu li se svi događaji zapisani u ovome romanu doista tako odvijali i dogodili. *Kamen na cesti* ne može se svrstati u popularni žanr, već unutar tradicije socijalno-psihološkoga romana. Ovo je roman o „talentiranoj ženi koja isključivo vlastitim radom i učenjem pokušava izgraditi i zadržati svoju samostalnost“ (Grdešić 2008: 642). Ovisno o autoru koji razmatra *Kamen na cesti* slijedi različita definicija i određenje istoga. Prema Dunji Detoni Dujmić, „*Kamen na cesti*, feljtoniziranu inačicu bildungs-romana, Zagorka u potpunosti posvetila ženskom načelu; crpeći iz autoreferencijalnih izvora napisala je roman o ugroženoj ženskoj osobnosti s jakom feminističkom crtom te istaknutom nacionalnom idejom“ (Detoni Dujmić 1998: 165). Lasić i Nemeć *Kamen na cesti* nazivaju romansiranom autobiografijom ili autobiografskim romanom (Grdešić 2008: 643).

Zagorka se u romanu fokusirala na oblik života više nego na stvarne podatke koji bi se mogli kronološki urediti. U centar stavlja rekonstrukciju svoga života prema ciljevima koji su joj u tom trenutku bili od važnosti pa su stoga „njezine autobiografije čudna mješavina analitičkog samoispitivanja i tendenciozne prozirnosti“ (Lasić 1986: 16). Pomoću literature koja se bavi istraživanjem i proučavanjem Zagorkina života neizbježno se može zaključiti da su glavna junakinja romana Mirjana Grgić i Marija Jurić usko povezane i ogledavaju se jedna u drugoj. Iako je roman napisan u trećem licu, pripovjedačeva perspektiva vezana je uz lik glavne junakinje. Radi se o personalnoj naraciji u kojoj čitatelj ne može imati uvid u svijest drugih likova niti biti na više različitih mjesta u isto vrijeme. Pripovjedač romana je objektivan i impersonalan te se drži isključivo kronološkog pripovijedanja. Osim toga, roman je u većini napisan u prezentu i na taj se način smješta u vrijeme koje i sama junakinja proživljava (Grdešić 2008: 645).

Još jedna stavka koja uokviruje roman i dodatno produbljuje povezanost stvarne autorice s junakinjinom Mirjanom su epistolarni umetci, dakle, dnevnička forma i Mirjanina osobna razmišljanja. Spomenuto se posebno očituje u drugoj polovici romana. Čitatelj se susreće s Mirjaninim osobnim životnim porazima, pokušajima shvaćanja psihologije vlastitih roditelja. Moguće objašnjenje prevage korištenja trećega lica pripovijedanja u odnosu na prvo lice je objektivniji pristup osobnoj priči i životu jedne žene (Grdešić 2008: 646).

Roman započinje *in medias res*, dakle čitatelj je bačen u sam prostor i vrijeme te kroz daljnji razvitak radnje može se početi povezivati obiteljska situacija i Mirjanino odrastanje.

Kao što je već spomenuto, kronološki se prati život jedne junakinje koji u romanu započinje od djetinjstva (kada Mirjana postaje svjesna sebe). Prve rečenice romana naslućuju na nezdravu okolinu u kojoj Mirjana živi i svojevrsnu najavu mukotrpnog života: „U hodniku trka. Bjesomučni krik. Tresak vrata. U polumračnu sobu uleti žena. Za njom muškarac. U njezinoj ruci nož, u njegovoj puška“ (Zagorka 2008: 7). Personalna naracija želi povezati čitatelja s Mirjaninom sudbinom, a „treće lice pruža onu angažiranu, feminističku dimenziju jer pojedinačnu priču Mirjane Grgić uzdiže na općenitiju razinu ženske priče“ (Grdešić 2008: 647). Valja naglasiti da između života Mirjane i Zagorkine stoji tekst koji je fikcionalan i da je „sličnosti umjesnije tražiti u odabiru pripovjedača i pripovjednih tehnika, a ne u usporedbi sa stvarnim životom, koja ovisi o drugim nesigurnim tekstualnim izvorima“ (Grdešić 2008: 645).

No, sličnosti između Mirjane iz romana i Marije iz stvarnog života su brojne. Prema Zagorkinoj biografiji, na krštenju je dobila ime Marianna, a glavna junakinje se zove Mirjana pa poveznicu možemo uočiti već na toj razini. Zagorka dolazi iz imućne obitelji, njezini roditelji živjeli su na imanju grofa Erdödyja kojim je upravljao Marijin otac, Ivan Jurić.⁵ Mirjanini roditelji su također bogati te se spominje da je otac upravitelj imanja Šarkovac u službi bana. Moglo bi se pomisliti kako je blagodat odrastati unutar dobrostojeće obitelji, no Mirjana i Marija imaju nesretno djetinjstvo. Razapetost između oca i majke te odvojenost od braće i sestre. U romanu su navedena dvojica braće, ali je Zagorka zapravo imala jednog preživjelog. Poklapaju se i imena slugu, Marta i Tenšek o kojima je Zagorka i sama rado govorila, dok su u romanu prikazani kao pozitivni likovi za koje je Mirjana izuzetno vezana.⁶ Sluge su je praktički odgajale i brinule za nju, posebice Marta, kad je već roditeljska briga izostajala. Osim iste obiteljske situacije, Marija i Mirjana dijele jednaku strast za učenjem, napretkom, karijerom i posebnom voljom za politikom i domovinom. Marija Jurić upisuje četvrti razred u Samostanu milosrdnica, a u svojim uspomenama *Tko ste vi* (1939.) spominje strogost ravnateljice koju plemenitost učiteljice i sestre Bernarde uspijeva ublažiti (Lasić 1986: 29). Mirjana također pohađa školu u samostanu, a učiteljica se također zove Bernarda za koju je posebno vezana: „Da izgubi sestru Bernardu koja joj je mati, otac, škola, voditelj?“ (Zagorka 2008: 180) Godinu dana nakon upisa u samostansku školu valja smjestiti „poznati incident s Khuenom Héderváryjem“ (Lasić 1986: 31). Kako Lasić navodi, Zagorka je taj incident više puta spominjala, osim u *Kamenu na cesti* navodi ga i u djelu *Kako je bilo* (1953.). Osim toga, Zagorka je kao dvanaestogodišnjakinja počela izdavati list *Samostanske novine* te ih je

⁵ „Marija Jurić Zagorka: kronologija života i rada“. *Memorijalni stan Marije Jurić Zagorkine*. URL: <http://zagorka.net/biografija> (pristupljeno 21. 8. 2021.)

⁶ Isto.

ispunjavala pričama Tenšeka, baš kao što Mirjana s posebnim ushitom prepričava i uljepšava Tenšekove priče svojim kolegicama (Lasić 1986: 31). Čitatelj se nekoliko puta susreće s umecima nalik bajci koje pripovijeda Tenšek ili sama Mirjana: „A znate, Tenšek, zašto sam došla? Da još jednom čujem jednu pripovijest, onakvu iz djetinjstva koju ste mi više puta pripovijedali“ (Zagorka 2008: 290).

Roman kao i Zagorkin život ne prikazuje junakinju kao ženu kojoj je sve išlo niz ruku i koja svoje ostvarenje pronalazi u braku i obitelji. Upravo suprotno, roman s tragičnim završetkom u prvom je redu zaokupljen ograničenjem te na „nov način obrađuje problem položaja žene u braku i društvu“ (Grdešić 2010: 256). Brak je predodređen i Mirjani i Mariji, dakle još jedna važna poveznica: „tvrđi se da su je roditelji prisilili da u brak s nevoljenim čovjekom i izrazitim mađarskim šovinistom uđe vrlo mlada – što bi značilo da se udala s petnaest i pol godina“ (Lasić 1986: 12). U romanu se radnja odvija tako što Mirjanina majka s kumom pregovara i nalazi Mirjani muža pod izlikom kako bi spasila sebe i obitelj, dok Mirjana ima jedva četrnaest godina: „Djevojka je tu da se ponudi, a muškarac da bira. Čak ni najbogatije djevojke ne mogu uzeti koga hoće...A vidiš taj Nagy do kosti je pošten...Kad bi ti samo čula kako on zamišlja brak. S tobom, još naravno, ne može tako govoriti jer si mlada“ (Zagorka 2008: 267). Stoga je ispravan Lasićev zaključak da je *Kamen na cesti* „patologija muževe škrtosti i proces vlastitog sazrijevanja“ (Lasić 1986: 48).

U svakom slučaju, život fikcionalne Mirjane i stvarne Marije koji se preklapaju u ovome romanu važni su jer se roman može čitati dvojako, „i kao svjedočanstvo o sebi, tj. kao izvor podataka koje nigdje drugdje ne možemo naći, i kao književno djelo u kojemu nas ne zanima odgovaraju li podaci istini ili ne odgovaraju“ (Lasić 1986: 48).

4. O feminizmu

Zagorkin *Kamen na cesti* odiše feminističkim crtama i naklonosti prema takvome pokretu, stoga je potrebno definirati sam feminizam i za što se zalaže. Feminizam dolazi od francuske riječi *féminisme* prema latinskoj riječi *femina* u značenju *žena*. Riječ je o društvenome pokretu i svjetonazoru za „unaprjeđenje položaja ženâ uklanjanjem spolne dominacije i diskriminacije (*seksizma*) i promicanjem rodne jednakosti u svim područjima života“.⁷ Feminizam kao pokret je prosvjetiteljski, moderan i demokratski, liberalan te je prisutan i danas kroz brojne teme i javno djelovanje. Svoj odjek pronašao je i u književnosti.

4. 1. Feminizam i društvo

Smatra se da je djelom *Obrana ženskih prava žene* Mary Wollstonecraft iz 1792. započela moderna feministička misao. Devetnaesto stoljeće obilježeno je borbom za pravo glasa žena te se ta borba smatra prvim valom feminizma, odnosno feminizam jednakosti koji je završio ostvarenjem toga cilja. Moderni ili rodni feminizam naziv je za drugi val feminizma koji se pokreće šezdesetih godina dvadesetoga stoljeća. Razdoblje drugog vala obilježile su knjige *Drugi spol* (1949.) Simone de Beauvoir i *Ženska mistika* (1963.) Betty Friedan i oblikovale samosvijest mnogih žena. Cerjan-Letica ističe da se feministički pokret sagledava prema „različitim tipovima konceptualizacije, organizacija, oblika i sadržaja borbe“ (Cerjan-Letica 1985: 167). Također izdvaja i tri feminističke struje, a to su: radikalni feminizam, reformistički feminizam i marksistički (socijalistički) feminizam. Radikalni feminizam „ne poznaje emancipaciju kao definirani (i deklarirani) cilj, ideal, vrednotu, program. On priznaje samo pozitivnu slobodu kao spontanu aktivnost“ (Cerjan-Letica 1985: 168). Reformistički feminizam zalaže se za promjenu odnosa u društvu tako da ne dovodi u pitanje legitimnost i klasnu osnovu postojećeg društva. Također u samom terminu ovog oblika, vala feminizma uviđa se reforma, odnosno zalaganje za političku ali i ekonomsku emancipaciju žene. Zahtjeva ukidanje bilo koje vrste ekonomske, psihološke ili pravne diskriminacije žene, ali razmatra i osobni ženin život u kojem se zalaže, primjerice, za jednaku raspodjelu kućanskih poslova (Cerjan-Letica 1985: 169). Marksistički ili socijalistički feminizam sagledava „limite feminističke emancipacije u okviru postojećeg društva, ali ih ne odbacujući kao oblik

⁷ *Feminizam*. U: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19203> (pristupljeno 20. 8. 2021.)

nedosljedne političke emancipacije, socijalistički feminizam prihvaća tezu o budućoj potpunoj emancipaciji“ (Cerjan-Letica 1985: 170).

Hrvatska enciklopedija izdvaja nešto drugačiju podjelu, u drugi val feminizma ubraja ekofeminizam (bavi se ekologijom), *cyberfeminism* (reproduktivna i informatička tehnologija) i *power feminism* (društvena moć).⁸

Feminizam kao pokret pojavio se u svrhu borbe za prava žena u odnosu na muškarce. Žene su bile potlačivane, smatrane „kućnim anđelima“, dakle trebaju biti lijepe, uredne, marljive i posvećene djeci i kućanstvu. Nije se od žene očekivalo da razmišlja, da zaključuje, da se miješa u „muške stvari“. Kada su žene prepoznale svoj potencijal i mogućnosti, započele su okršaj s patrijarhalnim sustavom:

„Uvjeti za otvoreni poziv na jednakost prava žena i muškaraca stvoreni su tek u zapadnjačkim građanskim društvima s kraja 18. stoljeća. Usporedimo li žene tog vremena s muškarcima, shvatit ćemo da su bile nejednake po gotovo svim relevantnim osnovama. Nisu imale mogućnosti obrazovanja, upravljanja imovinom, bilo im je uskraćeno pravo glasa, kao i mogućnost potpisivanja ugovora, nisu imale pravo starateljstva nad djecom nakon razvoda, a zaposliti su se mogle jedino uz muževu suglasnost“ (Frgačić 2012: 7).

Kako bi se ostvarilo ono za što se feminizam zalaže potreban je rad u organizaciji, težnja za ostvarenjem i napredak. Feministica je ona osoba „koja smatra da žene trpe diskriminaciju zbog njihova spola, da imaju specifične potrebe koje nisu zadovoljene i da njihovo zadovoljenje zahtjeva radikalne promjene u društvenom, ekonomskom i političkom poretku“ (Marković 1999: 14). Cerjan-Letica aktivni rad i organizaciju feminizma objašnjava na sljedeći način: „Integracija ličnog i političkog kroz svakodnevni život, koji time postaje politička činjenica na osjetilan način, znači razumjeti vlastito postojanje kao socijalni proces. Veza između vlastitog iskustva i oprimirajućih socijalnih institucija (kapitalizma, države, patrijarhata) osvjetljena kroz rad male grupe, za mnoge je žene postalo prvorazredno otkriće“ (Cerjan-Letica 1985: 171).

4. 2. Feminizam i književnost

U *Hrvatskoj enciklopediji* feministička kritika definirana je kao „smjer književne i kulturalne teorije oblikovan u slijedu revolucionarnih studentskih zbivanja 1968. radi afirmacije

⁸ *Feminizam*. U: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19203> (pristupljeno 20. 8. 2021.)

specifičnosti ženskog iskustva u okolnostima muške prevlasti nad kulturom“.⁹ Kada se govori o feminističkoj kritici, ona se zalaže za žensku perspektivu, za ženski glas, odnosno ukazuje na „nelegitimnost univerzalnog, tj. muškog kao jedinog objektivnog znanstvenog ishodišta“ (Bujan 2013: 155). Stoga diskurs feminizma zapravo kritizira društvene autoritete, one koji si uzimaju za pravo moć. Ističe nevjerodostojnost dostupnih struktura, onih struktura koje se ne dovode u pitanje jer su smatrane kao prirodne, primjerice u patrijarhalno uređenim sustavima koji su vođeni tradicionalnim obrascima (Bujan 2013: 155). Patrijarhalno uređeno društvo može biti smješteno na hegemonijskim praksama koje se definiraju kao diskurs “koji se razvija na širem društvenom planu vezujući se uz dominantnu društvenu ideologiju, ili da se radi o diskursnome upisivanju socijalne nadmoći neke društvene grupe nad drugom” (Biti 2004: 163). Dakle, vladajući autoriteti određuju protok znanja i informacija jer imaju moć, a što je dominantniji diskurs to se manje propituje. Upravo zbog toga javlja se protu-diskurs koji želi opovrgnuti ili „pobiti“ dominirajući diskurs i ostvariti prostor za svoje djelovanje. Marginalizirani subjekti su pronašli put da stvore vlastiti diskurs, kao što je i sam feministički diskurs (Bujan 2013: 155).

Feminizam se bori za prava žena i mjesto žena u javnoj sferi pa je tako i u književnosti. Dolazi do orijentacije prema ženskoj perspektivi, ženskome subjektu i traganju za vlastitim književnim izričajem. Iako su i prije razvitka feminističkog diskursa postojale spisateljice, njihova djela bila su podložna kritici muškaraca u smislu ocjenjivanja isključivo na temelju neutraliziranih rodni obilježja. Rodna obilježja koja su vezana uz polariziranu rodnu strukturu – privatnu žensku i javnu mušku. Bujan u svome radu navodi kako se na postojeću žensku književnu produkciju osvrtao s bahatošću te kako su se takve žene smatrale muškobanjastima (Bujan 2013: 157).

Kada je riječ o feminističkoj književnosti, češće se spominje termin *žensko pismo* koji je u praksi prihvaćeniji. Sam pojam nastao je u okviru francuske feminističke kritike sedamdesetih godina (Hélène Cixous i Luce Irigaray). U hrvatskoj znanosti o književnosti, prema Ingrid Šafranek, postoje tri razine ženskoga pisma: spolna i kulturalna, tematska različitost i različitost teksta/diskursa. Važno je spomenuti i feminističku teoriju koja se osamdesetih godina usmjerila kao rodna teorija o kojoj progovara Judith Butler u svom djelu „Nevolje s rodom“ (Violić 2008.).

⁹ *Feministička kritika*. U: Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19201> (pristupljeno 20. 8. 2021.)

Pojava feminizma u Hrvatskoj može se smjestiti u drugu polovicu 19. stoljeća i početak 20. stoljeća. Na tom prijelazu stoljeća, zagrebačke učiteljice „okupljene u Hrvatskom pedagoškom zboru, pokreću prvi časopis namijenjen ženama – Domaće ognjište“ (Violić 2008.). Prve urednice spomenutog časopisa su bile Jagoda Truhelka i Marija Jambrišak, a kasnije Milka Pogačić. Već je rečeno da su bile učiteljice, to je bilo jedno od rijetkih zvanja dostupnog ženama koje su težile višoj naobrazbi. U najraniju povijest ženske književnosti ubrajaju se autorice kao što su Marija Jurić Zagorka, Mara Ivančan, Zofka Kveder, Zdenka Jušić-Seunik, ali i Dragojla Jarnjević (Violić: 2008.).

Marija Jurić Zagorka sudjelovala je u polemici za ravnopravnost spolova. Otvorila ju je Mira Kočonda temom *žena i naprednjaštvo*, a pridružila joj se Zagorka sa *Naprednom ženom i današnjim muškarcima*¹⁰. Svakako su bile osuđivane i kritizirane, a žestoko ih je napao Matoš tvrdeći da žena može biti isključivo majka i družica, a sve ostalo je prostitucija (Jakobović Fribec 2006). Pišući i stvarajući te boreći se za svoja prava Zagorka je prolazila trnovit put do stjecanja vlastite karijere. Roman *Kamen na cesti* upravo prikazuje sve do sad navedeno o feminizmu u književnosti i prateći život jedne spisateljice. Zagorka je i sama ovako opisala rad i djelovanje u „muškome svijetu“: „Svugdje sam bila dočekivana s nepovjerenjem i prezirom jer je žena u politici u 19. stoljeću bila smatrana poput žene u javnoj kući. U redakciji Obzora svatko me gledao s čuđenjem (...) A ja sam u prvom redu širila feminizam i u ženama budila volju da sudjeluju u javnom životu. Moja je težnja uvijek bila emancipacija žena“ (Jakobović Fribec: 2006).

¹⁰ Jurić, M. Z. (1909.), „Napredna žena i današnji muškarci“, *Zvono*, god. 3, br. 1, str. 11-12.

6. Patrijarhalni sustav kao ograničenje slobode žene

Već je spomenuto da roman *Kamen na cesti* nije popularni roman jer u njemu, među ostalim, ne postoji ljubavni zaplet i sretan završetak, već pratimo borbu jedne žene kroz barijere patrijarhalnog sustava do osamostaljenja i vlastite slobode. Mirjana ima ograničenu slobodu kretanja u svim etapama svog života, od djetinjstva, preko braka, pa sve do samostalnog rada i stvaranja u gradu koji joj daje samo prividnu slobodu. Time je i određena kompozicija romana, koja se može podijeliti na Mirjanin život u roditeljskom domu, braku i gradu (Grdešić 2008: 648). Lasić je spomenuto opisao kao „tri patološka stanja koja su je gušila poput neke prehistorijske zmijurine i koja je trebalo savladati da bi se sačuvalo dostojanstvo, individualitet, sloboda. Ta tri stanja bijahu: patologija ljubomore, patologija škrtosti i (najupornija od svih) patologija muške superiornosti“ (Lasić 1986: 19). U daljnjem tekstu sagledat ćemo spomenuta Lasićeva patološka stanja koja guše junakinju *Kamena na cesti*.

6. 1. Patologija ljubomore

Patologija ljubomore odnosi se na ljubomoru Mirjanine majke koja ju je gušila čitavog života, a posebice tijekom djetinjstva. Mirjanina majka Jelica opisana je kao lijepa žena, ali i ugledna, dobrostojeća. Bez obzira na to njen brak s Mirjaninim ocem kobno je utjecao na Mirjanu. Otac kao figura nije bio prisutan, puno je radio i bio odsutan iz kuće, a prema majčinih pričama bio joj je nevjeran. Majka je nastavila živjeti u bračnom životu isključivo zbog društva, a svoju ljubomoru i nezadovoljstvo prenosila je na Mirjanu i ponešto na drugu djecu. Tako je Mirjana bila neprestano okružena svađama roditelja i pogrđnim riječima majke. Majka ju je tobože željela zaštititi od lošeg očevog utjecaja tako da joj je konstantno nametala osjećaj krivnje i poigravala se njenim osjećajima (Nemec 2020: 334). Kroz čitav roman Mirjanu prate majčine optužbe da je očeve naravi i da je sklona „klatarenju“:

„Lažeš. Netko te uputio protiv mene. Vesele se kad mi činiš zlo. Tata te uputio? Ili koja od njegovih?...Braniš oca i njegove...pokvarena si kao i otac“ (Zagorka 2008: 30).

„Krv je očeva. Evo, već sada zna što je muškarac. Već sada. Fuj! Sram te bilo. Mirjana, pokvareni gade. Pokvarena si kao tvoj otac“ (Zagorka 2008: 84).

„Složila se s ocem. Ja više nemam kćeri. Ona je djevojčura“ (Zagorka 2008: 167).

Mirjana se upoznaje sa sudbinom svoje sestre Dorice koju majka odbija odgajati jer se muž od nje tobože udaljio kada je ostala s njom trudna te ju je dala na odgoj seljanki. Ipak, Dorica za razliku od Mirjane ne podliježe majčinim utjecajima, već se uspijeva oduprijeti (Nemec 2020: 334). Majka svoju ljubomoru i posesivnost hrani pomoću Mirjane tako što joj zadaje da pazi na oca kad izbiva iz kuće, da ga špijunira, a tukla bi ju kad bi Mirjana govorila istinu da otac ne odlazi drugim ženama: „A mislila sam: bar će to dijete biti pošteno i ostati na mojoj strani“ (Lasić 1986: 21).

Kada se govori o patrijarhalnom sustavu unutar Mirjanine obitelji, odnosi se to prije svega na majčin stav o odgoju ženskog djeteta, ali i na dvostruke standarde između Mirjane i njezine braće, i na kraju, na oca koji bi trebao biti „glava“ obitelji, a to nije.

Mirjanina izoliranost prikazana je na dva načina: izoliranost od braće koja su imala potpunu slobodu, i izoliranost od seoske djece (Grdešić 2008: 649). Kada se spominje druga izoliranost misli se na onu klasnu, Mirjana je preuglednoga položaja za seosku djecu, a za barune i baronese iz škole koju pohađa „Mirjana nije ni barunica ni plemenitašica. Mirjana je ništa. Ona nije ništa. Nećemo sjediti s njom“ (Zagorka 2008: 54).

Majčina toksičnost uviđa se i u tome što svoje frustracije iskaljuje na Mirjani, veže je za drvo kao kaznu što je pobjegla od kuće kako bi se igrala sa seoskom djecom. Vezanje za drvo je realizirana metafora ženskoga zatočeništva, jer muškarci mogu slobodno dolaziti i odlaziti, a da ih se za to ne kažnjava (Grdešić 2008: 649).

Već kao dijete, Mirjana se pokazala inteligentnom i sklonom učenju, pisanju, stvaranju. U tome je pronalazila sreću, često bi joj odlutale misli te je sanjarila, to je bio njen svojevrsni bijeg od obiteljskih svađa i ograničenja kretanja. Potencijal koji je nosila u sebi više je puta bio ugušen upravo zahvaljujući majci koja je bila isključiva po pitanju samostalnosti i obrazovanju ženskog bića:

„Pokvarene djevojke moraju biti vrlo učene, moraju znati više jezika i svirati, one polaze više škole da mogu zabavljati gospodu koja hoće da ih plaćaju. Znaj, Mirjana, poštene djevojke ne polaze više škole... Poštene dobivaju muža.“ (Zagorka 2008: 171)
„...dok sam ja živa, neće ona u visoke škole. Niti u male. Ne dam te. Ostat ćeš doma, kuhati i prati suđe“ (Zagorka 2008: 172).

Teško djetinjstvo obilježeno optužbama poput „djevojčure“ i „pokvarenice“, radnjama kao što su „trčanje za muškarcima“ koje kao dijete Mirjana nije ni shvaćala, utjecale su na njezin osobni razvoj. Doslovno vezanje za drvo, otimanje knjiga, kazne i okršaji nakon pokušaja bijega i slični događaji rezultirali su time da je Mirjana svu svoju energiju usmjerila prema nezaustavljivom traganju za slobodom (Lasić 1986: 23). Gledajući majčinu patnju u braku u

Mirjani se stvara slika neslobode, nezavisnosti, relativnosti. Majčina sudbina i život unutar braka budili su u njoj osjećaj onoga što je čeka – ropstvo. U Mirjani se budi otpor prema braku, „ona će biti subjekt, a ne objekt!“ (Lasić 1986: 23)

6. 2. Patologija škrtosti – brak kao zatvor

Kao što je prethodno spomenuto, Mirjana ne želi brak, a uz to je i premlada da bi uopće shvatila obveze braka. Bez obzira na to, roditelji joj nameću ulogu supružnice. Nakon jednog posjeta roditeljskom domu iz škole u Zagrebu, Mirjana susreće majku zavezanu baš kao što je i nju majka vezala. Poistovjećuje se s majkom, razumije ju – majka je žrtva jer je žensko. Ponukana time, odluči se žrtvovati za majku kako bi je spasila od očevih kazni. Otac Mirjanu smatra egzaltiranom i, kako Grdešić navodi pozivajući se na Mary Ellmann, otac zastupa stereotip vezan uz žensku prirodu, a to je ‚balonizam‘. Prema tome, žene su krhke, lebdeće „njihov um je egzaltiran jer njime upravljaju mašta i melodrama“ (Grdešić 2008: 650). To je njegovo opravdanje za Mirjaninu zamišljenost, maštovitost, kreaciju i želju za daljnjim obrazovanjem. I majka i otac rješenje vide u braku, premda majka prva na to potencira i pronalazi Mirjani supružnika. U dogovoru s kumom i ocem koji pristaje na Mirjaninu udaju, Mirjana stupa u brak s dvadeset godina starijim Mađarom Lajosom Nagyjem. Doslovno je prodana, Nagyju je obećan miraz od 20 000 funti i mlado djevojče od tek četrnaest godina.

O braku možemo govoriti kao o patrijarhatu zbog sljedećeg: „Institucija obitelji u neku je ruku odraz društva i društvenih normi u malom. Posebno u patrijarhalnim društvima ona predstavlja prijenos društvenih normi u prostor privatnog, intimnog (kakvim inače smatramo obiteljski život), no to ujedno znači i prijenos dvostrukih standarda kakve nameće patrijarhalna, heteroseksualna matrica“ (Perić 2010: 35). U odnosu muško – žensko, vrijedi da se muškarcu pripíše nadmoć, bavljenje javnim djelatnostima i aktivnost, dok se ženi pripisuju pasivnost i kućanski poslovi (Perić 2010: 36). Nagy se navedenog posebice pridržava, također ide mu u prilog Mirjanina mladost jer smatra kako je još uvijek može „preodgojiti“ u svoju korist. Lajos od samoga početka postavlja uvjete koje žena mora poštivati u njegovom domu, a time je Mirjana lišena identiteta i potencijalnog napretka i samoostvarenja.

„Zato, Mirjana, moraš ustati već u šest sati da možeš spremati blagovaonicu, a mama će kuhati kavu. Kad ja odem u ured, naravno, ti ćeš onda urediti sobe. Ovako skupocjeno pokušstvo ne možeš prepustiti služavki. Svakoga dana moraju se sagovi čestito iščetkati, a svaki drugi dan isprašiti. U tom ti može pomoći djevojka. Nemoj misliti da bih te degradirao do služavke, samo sve mora proći kroz tvoje ruke, svaku

stvarčicu obriši sama da bude čista i da je neoprezna služavka ne uništi. Do deset sati mogu naše četiri sobe biti u redu, jer petu, svoju sobu, uređuje mama. Tamo ona ne da nikome priviriti. U deset sati ideš u kuhinju“ (Zagorka 2008: 332-335).

„Muž mora znati što žena piše... muževljev jezik je sada prije materinskoga pa moraš govoriti njegovim jezikom, čak i misliti“ (Isto: 304).

„Njoj mora biti najljepše ono što hoće muž i što je njegovo... Imam svoje principe po kojima ću odgojiti ženu“ (Isto: 319).

„To me najviše ponukalo da te uzmem za ženu jer mi je pružilo mogućnost da ćeš se savim uživjeti u moj život kako ga ja želim provoditi“ (Isto: 322).

„Žena ne može iz kuće, a da ne pita muža je li mu pravo“ (Isto: 326).

Osim muža koji joj je ograničio apsolutno sve, tom „teroru“ pridružuje se i svekrva koja joj „uzima hranu iz usta“ i Mirjana gladauje: „Žena mora štedjeti. Muž radi i hrani kuću, njemu se mora dati sve. Žena se najede bilo čega“ (Isto: 329).

Metafora za brak kao zatvor u ovom je slučaju blizu realizacije, Nagy je poput stražara koji svojom ciničnošću i škrtošću prati svaki Mirjanin korak, a osim toga što dobiva kamate do njene punoljetnosti za miraz, Mirjana svoj stečen novac radeći na brzojavu mora uručivati svome mužu: „...iskustvo braka za Mirjanu postaje zapravo iskustvom tamnice, krajnje neslobode, ne samo fizičke nego i duhovne i intelektualne“ (Perić 2010: 37). Mirjana se bori protiv bolesne škrtosti svekrve i muža na poziciji između sluškinje i zatvorenika. Jedino što joj je preostalo jest pisanje dnevnika na tavanu dok suši robu, a time u potpunosti predočuje metaforu *luđakinje u potkrovlju*, koju su upotrijebile feminističke kritičarke Sandra Gilbert i Susan Gubar u knjizi *The Madwoman in the Attic* za žene spisateljice na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće (Jakobović Fribec 2006). Ovakav odgoj, okruženje i splet okolnosti traumatično djeluju na Mirjanu i ne iznenađuje to što postaje bolesna, istraumatizirana, u ljubavnom smislu hladna. Pod svaku cijenu želi pobjeći iz okrilja braka i prepustiti se samostalnom životu i stvaralaštvu u gradu u svojoj domovini.

6. 3. Patologija muške prevlasti – samostalni život u gradu

Život u braku postaje nepodnošljiv, nakon Nagyjeve stege i pretjerane štednje, pretrpljenog svekrvinog dobacivanja i podvala, Mirjana dobiva „fras“. Psihički i fizički izmorena oporavlja se uz sestrično društvo, a kasnije je uspije dovesti u Nagyjev dom. Ipak, to zadovoljstvo nije dugo trajalo jer Nagy nije mogao podnijeti hrvatski jezik u svojem domu, nije mogao razumjeti

razgovor među sestrama. Nakon što je otkrio Mirjanin talent pisanja i stvaranja, pokušao ga je unovčiti tako da Mirjana napiše pjesmu o spaljivanju mađarske zastave u korist Mađara. To je bio trenutak kada je Mirjana čvrsto odlučila preuzeti inicijativu i pružiti otpor. Otpor prema mužu, prema mađarskim uglednim spisateljima, otpor prema mađarskome učitelju povijesti. Otpor prema svemu što je protiv njene slobode i domovine: „...treći čin je, dakle morao završiti onako kako je završio: preodjenula se u sluškinjine haljine i prvim vlakom pobjegla u Hrvatsku“ (Lasić 1986: 50).

Bijeg od muža i braka bio je hrabar potez za Mirjanu jer je znala da joj slijedi bijeg, optužbe i socijalna eskskomunikacija. Nemeč citirajući Angelu McRobbie naglašava kako je upravo bijeg od obiteljskog pritiska da djevojka bude uzorna i dobra mnogim djevojkama prvo političko iskustvo (Nemeč 2020: 336). Mirjana se suočava s teretom rastavljene žene, žene bez pratnje muškarca i žene koja ima ambiciju samostalnog zarađivanja za život. Ne može se izostaviti majčino uvjeravanje da je žena bez muža ništa: „Tko te hrani ako ne muž? Nemaš ni kruha ni krova, ni časti ni poštenog pozdrava od ljudi ako iza tebe nije muž... A rastavljena žena? Znaš li, Mirjana kakva je sudbina rastavljene žene?“ (Zagorka 2008: 403). Žena bez muškarca koji stoji iza nje osim što nema apsolutno nikakva prava, podvrgnuta je javnoj sramoti i osuđivanju od strane muškaraca, ali i žena. Za žene nema zakona, za žene nema pomoći: „Znaj: rastavljena žena je nitko... Ni suda nema za ženu, ni zakona, svaki zakon pronade da je nešto kriva žena. Žena nema nikad pravo, muž nikad krivo. To ti je život rastavljene“ (Zagorka 2008: 404).

Mirjana je stigla u Zagreb, osjeća lakoću jer je u svojoj domovini, spremna je podnijeti sve terete samo da je na svom tlu, pomalo sanjari, ali ubrzo ju predrasude, odbacivanja i dobacivanja pogrdnih riječi okoline otriježne i uviđa da će se morati objeručke boriti za svoju opstanak. Bratić Marko prvi je koji joj dolazi u pomoć: „Ali ne možeš sama hodati okolo. Ljudi se okreću za tobom. Tako sam te i opazio“ (Zagorka 2008: 328). Prate ju neumjesni pogledi na cesti jer šeta sama bez pratnje, neugodna dobacivanja jer sama sjedi i jede u gostionici, otkazivanje najma sobe jer je došla bez pratnje muškarca, ograničena sloboda kretanja. Protiv Mirjane se urotio cijeli sustav: zakoni, društvo, obitelj, crkva, tradicija (Nemeč 2020: 336). Nagy šalje mađarske žandare po Mirjanu s izlikom da je psihički nestabilna, a nakon brakorazvodne parnice zadržava njen miraz, nakit i namještaj.

Sljedeće što Mirjana mora je izboriti se za svoje mjesto u javnosti, a javnost je isključivo predodređena za muškarce. Javno djelovanje namijenjeno je muškome spolu, a što s javnom ženom? Konotacije koje se vežu uz *javnu ženu* nisu nimalo poželjne, jer javna žena prema dotadašnjim razmišljanjima ponovno služi i stoji na usluzi muškarcu. Mirjana se bori za svoju

emancipaciju, prije svega želi biti pošten čovjek u punom smislu te riječi, dakle, živjeti i raditi pošteno od svoje plaće i rada. Iako se Mirjana kao novinarka pokaže izvrsnom i gospodin Ivšić ju uzima pod svoju „zaštitu“ te ju podupire u radu, ona nema pravo prisustvovati na, primjerice, sjednicama ili pak imati svoj ured (Perić 2010: 41-42).

„Budući da smo toliko zadovoljni, namjestit ćemo vas uz stalnu plaću, ali predbježno morate raditi kod kuće. Treba da postupno priučimo naše činovnike na neobičnu novost da zajedno s njima sjedne za stol žena korespondent. Toga još nije bilo u našem zavodu pa vas neće gledati uvažavajući“ (Zagorka 2008: 493).

Patrijarhalni sustav s jedne strane muškarcima daje bezgraničnu slobodu kretanja, dok ženama s druge strane ograničavaju prirodne i osnovne potrebe i slobode. Mirjana ne želi to prihvatiti, makar bila ona nazvana muškaračom, muškobanjastom, onom koja oduzima posao muškarcima. Iako je radila isti posao kao i muškarci, bila je manje plaćena samo zato što je žena. Mirjana odlazi u kavane i gostionice sama, raspravlja o politici i samostalno zarađuje (Perić 2010: 42).

Na kraju, može se zaključiti sve o patrijarhatu iz Mirjanine izjave:

„I rođeni jezik su mi branili. Natezali me, mrcvarili na svim mučilima svijeta dok napokon nisam postigla ono što bi muško dijete doseglo prirodno, dapače, bila bi ga potpomagala cijela obitelj. Ali ja, žensko, morala sam prijeći sva sramotna progonstva kao kakav zločinac da napokon smijem raditi i pošteno zaslužiti svoj kruh“ (Zagorka 2008: 493).

7. „Ženska haljina zakopana je u vrtu“

Naslov ovog poglavlja rečenica je iz samog romana *Kamen na cesti*, a kako i sam Lasić primjećuje i navodi, Zagorkini su ženski likovi, posebice oni pozitivni svojevrsni transvestiti, „žene koje ostaju ženama, ali misle i djeluju kao muškarci“ (Lasić 1986: 19). Iako Zagorku psihoanaliza nije privlačila, niti se time bavila, upravo se na nju može primijeniti pitanje je li čovjek rascijepjeno/dvospolno biće. Lasić smatra da je Zagorka razmišljala o tome zbog rezultata otvorenosti prema nejasnim vlastitim željama te životnim iskustvom (Lasić 1986: 19).

Judith Butler u svom djelu *Nevolje s rodom* razjašnjava razliku između roda i spola. Što nas to određuje muškarcem ili ženom? Butler to objašnjava ovako: „To razlikovanje između spola i roda, koje je izvorno trebalo osporiti formulaciju ‚biologija je sudbina‘, služi argumentu da je rod, bez obzira na to koliko spol bio biološki nepromjenjiv, kulturalno konstruiran: rod stoga nije ni posljedica spola ni tako naizgled čvrst kao spol“ (Butler 2000: 21). Binarni rodni sustav pretpostavlja uvjerenje u mimetičan odnos prema spolu, dakle rod zrcali spol. Kada se rod razmatra kao neovisnom o spolu, „muškarac i muško mogu jednako lako označavati muško kao i žensko tijelo, a žena i žensko označavati muško tijelo jednako kao i žensko“ (Lukšić 2016: 12). Spol je anatomske, psihološke i fiziološke određenje među jedinkama iste vrste pa ljude dijelimo na muškarce i žene. No, rod je, kako ga je Opisala Ivana Lukešić, „složaj čija se cjelovitost vječno odgađa, nikada potpuno ono što jest u bilo kojem danom trenutku“ (Lukšić 2016:12).

Pitanje roda i spola u okviru lika Mirjane važno je objasniti zbog njezine žudnje da bude muškarac, koja je uvjetovana patrijarhalnim sustavom i njenim ograničenjem slobode kao žene te njezino prerusavanje u muškarca. Tip transvetizma (*cross-dressing*) koji se pojavljuje u *Kamenu na cesti* jest onaj koji je izveden iz spoznaje o nevrjednosti žene u patrijarhalnome sustavu, dakle žena se oblači i ponaša kao muškarac kako bi bila zamijećena, kako bi mogla slobodno se kretati i stvarati (Jagatić-Petrinec 2017: 19).

Mirjana je pomalo prikazana kao androgino, aseksualno biće. Izgubljena je u svojoj ulozi žene i idealima. (Perić 2010: 43) Problem predstavlja nametanje da žena i žensko postoji samo u obliku majke, obiteljske žene i uz muškarca. Brak je – prema tada vladajućem društvenom sustavu – jedino ženino ostvarenje i zato se Mirjana ne pronalazi u toj ulozi. Ona izričito naglašava da brak ne želi i da svoju sreću pronalazi u radu. Zbog nedostatka roditeljske ljubavi, okrutnog braka, nije ni neobično što je emocionalno hladna i što se nije zaljubila te što sreću nije tražila u ljubavi muškarca. Knjige, učenje, rad i pisanje njezina su sloboda, njezin

izlaz. Mirjanino presvlačenje u muškarca započinje još kada je glumila kao šegrt na pozornici i bježala od kuće prerusena u muškarca, a kasnije u studenta kao politička agitatorica drži govore. Poprimila je i zadržava muške karakteristike u svome govoru i oblačenju (Perić 2010: 43).

Mirjanino prvo preodijevanje u muškarca opisano je kao pokapanje ženstva:

„U duboku vrtu jamu položila je Mirjana svoju žensku haljinu i zagnula je zemljom. Pokapa svoje ženstvo. Nikad više neće odjenuti suknje. Ovdje, u kuminu vrtu, neka istrune, nestane kao što će zauvijek nestati Mirjana, djevojčica iz samostana, koju hoće da udaju. Preodjenula se u odijelo seljačkog dječaka. Sada je muško. I ostat će“ (Zagorka 2008: 258-259).

Na taj način Mirjana se oprašta od svoje ženstvenosti, ženskosti, a kroz ostatak romana čitatelj nailazi na brojne Mirjanine izjave u kojima je očito da se bori sa svojim identitetom. Gadi joj se biti žena, mrzi što je žena, a ipak ima toliku nježnost u sebi kada brine o djeci svoje prijateljice, kada brine o roditeljima, a posebice o sestri Dorici. Mirjana osjeća najveću želju da postane muško u onim trenucima kada je zakinuta, kada su joj oduzeta prava, kada je manje cijenjena: „Kamen na cesti preko kojega idu kotači svih kola što voze svakojako smeće. A zašto si mi onda prirodo, dala ljudski stid od poniženja, zašto čovječanski prosvjed moj, čemu mi svijet pravde ako za mene nije ista čast kao za one koji su tijelom muškarci?“ (Zagorka 2008: 368)

Na kraju, iako je bila izvrsni politički govornik, novinar, spisatelj, prijatelj, sestra, kći – nije bila cijenjena i podržana u onome što najviše voli i želi, samo zato što je djevojka i žena pa je zakopavanje haljine i oblačenje muške odore bilo jedino rješenje.

8. Zaključak

Kamen na cesti feministički je roman, u čijem je središtu jedna žena, odnosno život i probitak žene u patrijarhalnome društvu. Mirjanin život od prve stranice bio je predodređen za muku, pa čak i pakao. Odrastanje u disfunkcionalnoj obitelji, bez ljubavi i pažnje majke i oca, popraćeno je neprestanim svađama i nasiljem. Odvojenost od braće i sestre dodatno ju je zbunjivalo i nije mogla pronaći osobu od razumijevanja i povjerenja. Na konstantnom razmeđu roditeljskih svađa, biranja strana roditeljske ljubavi, Mirjana biva kažnjavana i maltretirana. Bijeg i spas pronalazi sa seoskom djecom, u slušanju Tenšekovih priča, sve do maštanja koje je kasnije dovelo do stvaranja vlastitih pripovijetki, pjesama i pisanja dnevnika. Svoju strast i smisao pronalazi u učenju, stvaralaštvu, radu i karijeri. Ali Mirjana je djevojka i žena. To je prati čitavog života i koči u svakome smislu samostalnosti i samoostvarenja.

Kamen na cesti je roman o ženi koja je žrtvovala svoj život za druge, za učenje i školu. Njena želja bila je da postane učiteljica, da svoje znanje prenese drugima. Da bude samostalna, poštena i smirena u radu. Kroz sve etape svog života društvo i sustav ju je gušio u onome u čemu je najbolja. Tlačila ju je majčina toksičnost i ljubomora umjesto tople ljubavi, jednako kao i očeva nezainteresiranost umjesto zaštite, mužev interes za novcem umjesto romantičnog ostvarenja, nekolegijalnost i netrpeljivost na poslu jer je žena. Ipak Mirjana nije ni u jednom trenutku izdala svoje ideale i ono za što se bori, nije izdala svoj jezik, domovinu, vjeru i želju za naobrazbom. Zato što se našla ispred svoga vremena bila je osuđivana i maltretirana, jer žena danas ima pravo biti neudana, slobodno koračati ulicom bez pratnje, sama sjesti u kavanu ili gostionicu, boriti se i zalagati za ono što joj pripada te napredovati u poslovnom i akademskom smislu.

Mirjana je jedna od onih žena koje su postavile temelje, napravile put za slobodnije živote drugih žena. No, trnovit je put do sloma nečeg tako ustaljenog i tvrdokornog kao što je patrijarhat pa je junakinja Zagorkina romana više puta ostala sama kao kamen na cesti.

9. Popis literature

1. Bujan, Ivan (2013.) „Pozicioniranje ženskog subjekta u suvremenom hrvatskom (pseudo)autobiografskom diskursu“, *Croatica*, god. 37, br. 57, str. 153-172.
2. Butler, Judith (2000.) *Nevolje s rodom: feminizam i subverzija identiteta*. Zagreb: Ženska infoteka.
3. Cerjan Letica, Gordana (1985.) „Feministički pokret – organizacija, oblici i sadržaj borbe“, *Revija za sociologiju*, god. 15, br. 3-4, str. 167-182.
4. Detoni Dujmić, Dunja (1998.) *Ljepša polovica književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
5. Grdešić, Maša (2008.) *Politička Zagorka: Kamen na cesti kao feministička književnost*. U: Marija Jurić Zagorka: *Kamen na cesti*. Zagreb: Školska knjiga, str. 639-661.
6. Grdešić, Maša (2010.) „Kamen na cesti“. *Hrvatska književna enciklopedija*, Sv. 2: *Gl – Ma*, ur. Velimir Visković. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, str. 256.
7. *Feminizam*. U: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19203> (pristupljeno 20. 8. 2021.)
8. *Karoly Khuen-Héderváry*. U: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021.. URL: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31368> (pristupljeno 21. 8. 2021.)
9. Jagatić-Petrinec, Ana (2017.) *Rodna problematika u romanima Marije Jurić Zagorke: završni rad*. Repozitorij Fakulteta hrvatskih studija. URL: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:084836> (pristupljeno 13. 8. 2021.)
10. Jakobović Fribec, Slavica (2006.) „Zagorka – protagonistica nenapisane povijesti hrvatskog feminizma“. *Ured za ravnopravnost spolova*. URL: <https://ravnopravnost.gov.hr/arhiva/marija-juric-zagorka/zagorka-protagonistica-nenapisane-povijesti-hrvatskog-feminizma/1538> (pristupljeno 22. 8. 2021.)
11. Jurić Zagorka, Marija (2008.) *Kamen na cesti*. Zagreb: Školska knjiga.
12. „Marija Jurić Zagorka: kronologija života i rada“. *Memorijalni stan Marije Jurić Zagorke*. URL: <http://zagorka.net/biografija> (pristupljeno 21. 8. 2021.)
13. Lasić, Stanko (1986.) *Književni počeci Marije Jurić Zagorke (1873-1910): uvod u monografiju*. Zagreb: Znanje.

14. Lukšić, Ivana (2016.) *Rodni identiteti u odabranim romanima Marije Jurić Zagorke: diplomski rad*. Repozitorij Filozofskog fakulteta Rijeka. URL: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:061073> (pristupljeno 13. 8. 2021.)
15. Nemeć, Krešimir (2020.) *Leksikon likova iz hrvatske književnosti*. Zagreb: Naklada Ljevak.
16. Nemeć, Krešimir (1998.) *Povijest hrvatskog romana: od 1900. do 1945. godine*. Zagreb: Znanje.
17. Perić, Martina (2010.) „Problematizacija ženskog roda i identiteta u Zagorkinom romanu *Kamen na cesti*“, *Kaj: časopis za književnost, umjetnost i kulturu*, god 43, br. 4, str. 31-46.
18. Šicel, Miroslav (2009.) *Povijest hrvatske književnosti, Knj. V: Razdoblje sintetičkog realizma*. Zagreb: Naklada Ljevak.
19. Šolaja, Katarina (2017.) *Feminizam i žena današnjice: završni rad*. Digitalni repozitorij Sveučilišta Sjever. URL: <https://zir.nsk.hr/islandora/object/unin:1929> (pristupljeno 21. 8. 2021.)
20. Zlatar Violić, Andrea (2008.) „Predfeminizam, feminizam i postfeminizam u hrvatskoj književnosti“. *Zagrebačka slavistička škola*. URL: <https://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=54&naslov=predfeminizam-feminizam-i-postfeminizam-u-hrvatskoj-knjizevnosti>. (pristupljeno 21. 8. 2021.)

10. Sažetak i ključne riječi

Ovaj završni rad bavi se feminizmom u romanu *Kamen na cesti* Marije Jurić Zagorke. Najprije je predstavljen književno-povijesni kontekst Zagorkina stvaralaštva te društveno-povijesni kontekst vremena u kojem je roman nastao. Prikazana je usporedba života Marije Jurić i protagonistkinje *Kamena na cesti* Mirjane Grgić te se postavlja pitanje može li se o tome romanu govoriti kao o svojevrsnoj autobiografiji. Uz razmatranje što je to feminizam te kako se reflektira u književnosti i književnoj teoriji, analiziraju se postavke patrijarhalnog sustava koji ograničava slobodu žena, s naglaskom na gušenje Mirjanine slobode kroz nekoliko aspekata, koje je izdvojio Stanko Lasić: patologiju ljubomore, patologiju škrtosti i patologiju muške prevlasti. Time su eksplicirani feministički elementi unutar romana. Na kraju se Zagorkina protagonistkinja analizira i s obzirom na problematiku spola i roda te transvetizma

Ključne riječi: Marija Jurić Zagorka, *Kamen na cesti*, feminizam, patrijarhalni sustav, ženski lik, autobiografija

11. Naslov i ključne riječi na engleskom jeziku

Feminism in the novel *Kamen na cesti* (A Stone on the Road) by Marija Jurić Zagorka

Keywords: Marija Jurić Zagorka, *Kamen na cesti* (A Stone on the Road), feminism, patriarchal system, female character, autobiography